

A NEMZETI KÖNYVTÁR A SZAKMAI INFORMÁCIÓS RENDSZEREKBE

ZIRCZ Péter

Az országos szakmai információs rendszer (OSzIR) kialakításának előmunkálatai időszerűvé teszik annak számbavételét, hogy milyen helyet, szerepkört tölthet be az Országos Széchényi Könyvtár a hazai – és nem utolsósorban a nemzetközi – információs rendszerekben.

Vizsgálódásunk során célszerűbbnek látszik az utóbbiból – nemzeti könyvtárunk nemzetközi információs kötelezettségeiből – kiindulni, amit leginkább meghatározó (sők tekintetben a hazai információs rendszert is determináló) jelentőségük indokol.

„ÖNELLÁTÁS” VAGY EGYÜTTMŰKÖDÉS

Az információmennyiség növekedése – drámaian fogalmazva: az „információrobbanás” – csak azért nem igazi közhely, mert a legutóbbi időben világszerte kételyek merültek fel a növekedés folyamatosságára, a „robbanás” valódisága iránt. A növekedés – mindenekelőtt az információhordozó dokumentumok számának szaporodása – természetesen nem tagadható, egyre több jel kezd azonban arra mutatni, hogy részint külső tényezők (a kiadási költségek világszerte tapasztalható gyors növekedése, a papírhány stb.), részint tudományszervezési szemléletváltozás (a hagyományos publikáció – mint a kutatói presztízs egyik elsődleges szilárdítási eszköze – helyenkénti háttérbeszorítása), nem utolsósorban azonban új – időt és költséget megtakarító – publikációs formák (mikrofilmkiadványok, „szinoptikus” folyóiratok stb.) megjelenése a növekedés ütemét mérsékelni fogja. Kevésbé került azonban a figyelem középpontjába a modern információügy egy másik világjelensége: a világméretűvé vált „információtranszfer”. Holott amennyire nyilvánvaló, hogy ma már egyetlen állam sem alapozhatja tudománypolitikáját „önellátásra” éppúgy kézenfekvő, hogy a kutatást, fejlesztést (s tegyük hozzá: a mindkettővel összefüggő oktatást, közművelődést) közvetlenül kiszolgáló információs rendszerét sem építheti autarkióra. A fejlődés tehát az autark információpolitika ellen szól: nálunk fejlettebb és gazdagabb kis államok számára is egyre inkább létkérdés a nemzetközi információs együttműködési vállalkozásokban való részvétel. Nem szólva arról, hogy a bekapcsolódás épp a kis (és ennek megfelelően: viszonylag csekély információtermelésű) államok számára a legelőnyösebb, hiszen saját információtermésének csereértéke aránytalanul nagy: megkapja érte az együttműködésben résztvevő államokban előállított információkat. Magyarország esetében az előbbi előnyöket fokozza nyelvi elszigeteltségünk feloldási lehetősége.

A „hivatalos” magyar információpolitika szinte a legutóbbi időkig jórészt autark volt (a szakirodalmi információról van szó!). Ez alakult ki a felszabadulást követően és – néhány saját útját járó ipari ágazat (például: építésügy) kivételével – lényegében változatlan maradt a hatvanas évek derekáig. Kétségtelen, hogy a nemzetközi információs együttműködésnek a századforduló óta (Otlet óta) elő-előbukkanó gondolatát az elektronikus adatfeldolgozás megjelenése tette elérhetővé, reálissá, de érdekességként érdemes megjegyeznünk, hogy Magyarországon a hagyományos (manuálisan előállított) külföldi információs szolgáltatások – például referálólapok – hazai adaptálásának, magyarra fordított változatuk kiadásának a gondolata legfeljebb ötletszintig jutott el, komoly mérlegelés tárgyává sohasem vált.

A hatvanas években – a számítástechnika informatikai alkalmazásán kívül – új tényezőként jelentkezett a világméretű információs vállalkozások reneszánsza, az ENSZ, UNESCO és a szakmai szövetségek: FID, IFLA által támogatott, szervezett vállalkozások kibontakozása. És számunkra döntő fontosságúvá vált az un. regionális információs rendszerek – mindenekelőtt a KGST-ben tömörült államok nemzetközi információs rendszereinek – létrejötte. Szocialista állam számára e rendszerek optimálisan biztosítják mindazokat az előnyöket, amelyek a nemzetközi információs együttműködésből származhatnak. Mint ismeretes, két ilyen rendszer létezik: az egyik az elsősorban természet- és műszaki tudományok felé orientált Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszer (NTMIR), a másik a társadalomtudományokat felölelő Nemzetközi Társadalomtudományi Információs Rendszer (magyar rövidítése nem közkeletű, orosz betűszóval: MISzON= Mezsduarodnaja informacionnaja szisztema obszesztvennoj nauki). Kézenfekvő, hogy e rendszerekben erőnkhez és lehetőségeinkhez mérten maximális mértékben közreműködünk. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint, hogy az NTMIR-rel való együttműködésből évek óta három magyar könyvtár (intézmény) veszi ki részét: az OSzK – az időszaki kiadványok automatizált regisztrációs rendszerében (a rendszertanács tagja, kijelölt nemzeti szerv), a KMK „az informatika elmélete és gyakorlata” rendszerében (az OMKDK-val együtt, egy meghatározott témában nemzetközi bázisintézmény), valamint az ipari katalógusok speciális rendszerében a KLTE Könyvtára (a rendszertanács tagja, kijelölt nemzeti szerv). Külön kell szólni a NTMIR keretek között folyó elméleti és szabványosítási tevékenységről, amelyben – egyéb magyar szakemberek mellett – az OSzK szakemberei nemcsak munkaanyagok készítésével, javaslatok véleményezésével, hanem KGST szabványok és az NTMIR keretében alkalmazandó un. normatív-műszaki előírások tervezeteinek kidolgozásában is részt vettek, ill. részt vesznek.

A társadalomtudományok nemzetközi információs rendszerében – amelynek hazai bázisát szinte kivétel nélkül könyvtárak alkotják, és amelynek hazai vezető intézménye az MTA Könyvtára – az OSzK a magyar irodalom és a magyar történelem területén működik együtt.

A KGST államok információs rendszereiből eredő felbecsülhetetlen előnyök birtokában sem mondhatunk le arról, hogy részt vegyünk olyan világméretű vállalkozásokban, programokban, amelyek célja, szelleme megegyezik a szocialista Magyarország információs érdekeivel. E vállalkozások, programok – tartalmuk, szervezeti megoldásaik és fejlettségi szintjük szerint – széles skálán terülnek szét, részvételünk és aktivitásunk ezért sokféle

tényező függvénye. Elvként, megvalósult és a jövőben is követendő elvként szögezhetjük le, hogy mindenekelőtt azokból a programokból igyekszünk kivenni a legtevékenyebben részünket, amelyek megvalósulása (a bennük való közreműködés) a legközvetlenebbül függ össze a magyar információ- és könyvtárügy fejlesztési érdekeivel. Ha ezt az elvet némelykor nem sikerül teljes következetességgel megvalósítanunk, akkor ennek egyik – látszólag jelentéktelen, valójában azonban perdöntő – oka az, hogy meglehetősen szűkös a tanácskozásokon való részvételhez rendelkezésre álló devizakeret.

Más – a továbbfejlődés szempontjából ugyancsak lényeges vállalkozásokkal együtt – az előbb említettek gyakorolják a magyar információs és könyvtári rendszerre a legnagyobb hatást, a nemzetközi fejlődés rajtuk keresztül befolyásolja a legközvetlenebbül a hazait. És megfordítva: a hazai fejlesztésben elért eredményeink nyújtanak lehetőséget a nemzetközi programokba való bekapcsolódásra, közvetve tehát: a nemzetközi együttműködés nyújtotta lehetőségek hazai hasznosítására. Ily módon a nemzetközi és a hazai rendszerek (pontosabban: alrendszerek) közül jó néhány szorosan összetartozik, szinte egybeolvad. A nemzetközi együttműködés meghatározója – akár információbeadásról, akár információátvételtől van szó – a nemzetközi együttműködési vállalkozás előírásaihoz, szabványaihoz való alkalmazkodás. Ezért van fokozott jelentősége a munkák, folyamatok, közbeeső és végtermékek nemzetközi szabványosításának, a benne való magyar részvételnek és a nemzetközi szabványokkal azonos – vagy azokkal legalább kompatibilis – hazai szabványok bevezetésének.

Tipológiaiag – akár a nemzetközi, akár a hazaiakat vesszük alapul – kétféle, pontos kritériumokkal megkülönböztethető rendszertípus kezd elkülönülni: az első az ún. speciális (dokumentum-orientált vagy dokumentum szerinti), a második az ágazati. Az előbbi alapfunkciója az információk gyűjtése és számbavétele meghatározott információhordozó dokumentumok körére vonatkoztatva, például könyvekre, folyóiratokra, szabványokra stb. A második típushoz tartozó – az ágazati – rendszerek funkciója az információk mélyebb feltárásán alapuló szolgáltatások nyújtása (meghatározott népgazdasági ágazat, tudományág, -ágazat vagy tudományterületen belül). A megfogalmazásból következik, hogy a könyvtárak az információs együttműködésben

- hagyományos könyvtári-bibliográfiai funkcióikkal és/vagy azok korszerűsített, kiterjesztett változataival a speciális rendszerekben,
- szűkebben értelmezett információs funkcióikkal az ágazati rendszerekben vehetnek részt.

INFORMÁCIÓÜGY – KÖNYVTÁRÜGY

Az OSzK mindaddig speciális rendszerekben vett részt. Vonatkozik ez nemcsak a már ismertett NTMIR együttműködési formákra, hanem egyéb nemzetközi programokra is. Ez szükségszerű, ha figyelembe vesszük, hogy jórészt olyan együttműködési rendszerekről van szó, amelyek a nemzeti könyvtári alapfunkciókat érintik, mint pl. a hazai könyv- és folyóirattermés regisztrálása stb. Az ágazati rendszerekben való részvétel konkrét kötelezettsége a nemzeti könyvtári funkciókhoz társult szakkönyvtári funk-

ciókra (a magyar irodalom és történelem szakkönyvtára) vezethető vissza. Csak részben magyarázható azonban az előbbi okokkal – tehát továbbelő gyűjtési-szolgáltatási hagyományokkal és gyakorlattal – legfrissebb nemzetközi együttműködési kötelezettsége: a szocialista államok most alakuló nemzetközi kulturális-művészeti információs rendszerében való közreműködés. Jóllehet jellegzetesen információs tevékenységről van szó (a létesülő új rendszer egyébként az NTMIR alrendszereként tevékenykedik, más ágazati rendszerekkel megegyező módon és feltételekkel) az előzmények nem az „információügy”, hanem a „könyvtárügy” oldalán keletkeztek: a szocialista országok kulturális minisztereinek megállapodása alapján a nemzeti könyvtárak igazgatói értekezlete határozta el az „Interinformkultura” rendszer létrehozását.

A jelenség olyasmit hangsúlyoz, amire – más megközelítésből – mindenképpen fel kell hívnunk a figyelmet. Arról van szó, hogy a könyvtáraknak – elsősorban a nagykönyvtáraknak –, közöttük a nemzeti könyvtárnak az információügy nemzetközi környezetén kívül a könyvtárügy nemzetközi környezetével is számolni kell. A nemzetközi kulturális-művészeti rendszer problematikája ugyan – csak helyeseltető módon – az NTMIR-hez kapcsolódik, és ilyen módon természetesen polgárjogot kell kapnia a hazai információs rendszerünk fejlesztési koncepciójában. A szocialista nemzeti könyvtárak együttműködése (SzNKE) számos olyan munkaterületre is kiterjed, amelyek jórésze, – bár közvetve vagy közvetlenül befolyásolja az információs együttműködést –, az OSzIR (Országos Szakmai Információs Rendszer) nemzetközi környezetének számbavételénél – az eddigi viták tanúsága szerint – figyelmen kívül maradt. Akár így marad ez a jövőben is, akár korrigálásra kerül, a könyvtárügy nem mondhat le sajátos nemzetközi együttműködési kötelezettségeiről. Annál kevésbé (jóllehet az együttműködő intézmények szemszögéből nem ez a kizárólagos érv), mert együttműködésük némely területe elsődlegesen információs jelentőségű, például a nemzeti könyvtárak által épített „külföldi könyvek központi katalógusa”-i közötti együttműködés, ami az NTMIR programjában jelenleg nem szerepel.

Összegezőként elmondhatjuk, hogy a nemzeti könyvtár (és vele a KMK) nemzetközi információs rendszerekben való részvétele a világméretű és szocialista regionális információs rendszerekben (alrendszerekben), valamint a szocialista nemzeti könyvtárak és könyvtártudományi-módszertani központok között kialakult rendszerekben való együttműködésből tevődik össze. Lényegében az elmondottak határozzák meg a hazai szakmai információs rendszerben (az OSzIR-ban) való közreműködését is, azzal az el nem hanyagolható kiegészítéssel, hogy a nemzetközi információs rendszerekből következő hazai tennivalókban (amelyek az esetek többségében egy vagy több hazai alrendszerben jelentkeznek) olyan információs, vagy könyvtárügyi feladatok is jelentkeznek, amelyeknek nincs, vagy csak távlatilag lesz nemzetközi összefüggése, környezete. E feladatcsoport jellegzetessége az is, hogy elemei jobbra csak lazán, többszöri közvetítés révén függenek össze az OSzIR-ral, viszont a könyvtári rendszer alapfunkcióihoz sorolandók. Ezzel kapcsolatban elengedhetetlen egy megjegyzés: a könyvtári rendszer már létezik, az OSzIR pedig – bízunk benne – létre fog jönni. Két egymást részben átfedő rendszer együttéléséről, együttműködéséről van szó, következésképpen az OSzIR környezetének számbavételénél nem nélkülözhetők a könyvtári rendszer legfontosabb alrendszerei.

A nemzeti könyvtár hazai OSZIR feladatainak felsorolásakor csak a legfontosabb funkciókat igyekeztünk érinteni, minthogy azonban az OSZIR-hoz tartozó intézmények zöme könyvtár (vagy könyvtárra épült információs szervezet), a felsorolásból nem hagyhattuk ki a jellegzetesen könyvtári feladatokat. Az így összeállított jegyzék (1. táblázat) a jelenlegi helyzet alapján készült, figyelmen kívül hagyva a már rövidebb távon is megvalósítani tervezett korszerűsítéseket vagy feladatbővítéseket.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS TENNIVALÓK

A nemzeti könyvtár „működő” (már teljesítés alatt álló, vagy legalábbis kötelezettségként elvállalt) információs funkcióinak összképe azt látszik mutatni, hogy a speciális információs rendszerekbe való bekapcsolódás tekintetében jelentős eredmények születtek. Bonyolultabb a kép akkor, ha az információáramok mindkét oldalát vizsgáljuk. Kétségtelen sikereket könyvelhetünk el a hazai könyv- és időszaki kiadványtermés regisztrálása terén, részint a szervezési-előkészítési munkák [a magyar könyv- és folyóirat azonosítószám-irodák és működési rendszerük kialakítása, működtetése, az ISDS (International Serials Data System) és IKARSz (Időszaki Kiadványok Automatizált Regisztrációs Szolgálata) számára történő adatszolgáltatás megszervezése és folyamatos teljesítése] elvégzésével, részint az elektronikus adatfeldolgozás céljainkra történt „meghódításával”, hiszen nem kis erőfeszítések árán működőképesé vált a hazai könyvtermés számítógépes regisztrálásának technológiája.

Munkánk mérlegét megvonva azonban azt kell megállapítanunk, hogy olyan új épülethez vagyunk hasonlíthatók, amelyen a legtöbb pénz- és munkaerőráfordítással járó munkák elkészültek, de amelyik néhány befejező munka elmaradása miatt még nem vehető használatba. Vagyis: a hazai alrendszer elkészült, működik vagy működőképes és ezáltal nemzetközi síkon „inputképesek” vagyunk. „Be tudjuk adni” információhozzájárulásunkat, de – és itt kezdődik a baj – ennek hasznát learatni nem vagyunk képesek, mert a nemzetközi rendszer outputja szempontjából nem vagyunk „fogadóképesek”. Holott – és ez nem kis részben rajtunk múlik – ezzel olyan jelentős előnyöktől fosztjuk meg magunkat, amelyek ellensúlyozhatnák a vállalkozásokba való bekapcsolódásunk okozta munka- és költségöbletet. A legtöbb probléma – illik bevallanunk – nem annyira gépi-technológiai (bár ezzel is van gond, hiszen pénz- és kapacitáskérdés a gépi outputok adaptálása), hanem könyvtári-szakmai: hiányzik (a legjobb esetben most készül) a részletekre lebontott és az érdekelt használókkal egyeztetett alkalmazási koncepció.

Merőben másjelleű – lényegében elemi – problémákkal kell megküzdenünk az ágazati rendszerek vonatkozásában. A legnagyobb fejtörést e téren nem azok a rendszerek okozzák, amelyek tekintetében a nemzeti vezető szerv kötelezettségei terhelnek bennünket, hiszen „az informatika elmélete és gyakorlata” című rendszer keretében a KMK jelentős munkát és működőképes szolgáltatást honosított meg, a kulturális-művészeti információs rendszer pedig csak most van születőben; a magyar irodalmi és magyar történelmi információs funkciók tennivalói pedig hazai társadalomtudományi információs rendszerünk vajúdási nehézségei miatt nem tisztázódhattak. Az igazi gondot a speciális (hazai és

AZ OSZK (ÉS KMK) RÉSZVÉTELE A NEMZETKÖZI
INFORMÁCIÓS RENDSZEREKBE ÉS AZ OSZIR-BAN

	Világmeretű vállalkozás, program	Szocialista, regionális együttműködés	OSZIR
Speciális „dok. szerinti” rendszerek			
1. Hazai könyvtérrendszer kurrens regisztrálása	MARC-hálózat ISBN, EBSZ (UBC)	—	Könyvek azonosító számozása, MNB „Könyvek”
2. Hazai időszaki kiadványok kurrens regisztrálása	ISDS	IKARSZ	Időszaki kiadványok azonosító számozása, éves folyóirat-bibliográfia
3. Hazai folyóiratok, egyéb időszaki kiadványok cikkeinek bibliográfiai regisztrálása	—	—	
4. Külföldi könyvek központi, hazai regisztrálása	MARC-hálózat	SZKE	Központi katalógus és kliring
5. Külföldi folyóiratok központi, hazai regisztrálása	ISDS	IKARR	Központi katalógus
Ágazati rendszerek			
6. Informatika elmélete és gyakorlata	—	NTMIR–NSIR	Kurrens kiadvány
7. Magyar történelem	—	(MISZON)	—
8. Magyar irodalom	—	(MISZON)	Kurrens, éves bibliográfia
9. Kulturális-művészeti inf.rendszer	—	NTMIR–NÁTMIR SZKE	?
Elméleti, fejlesztési tevékenység			
10. Szabványosítás	ISO, IFLA	KGST, NTMIR	MSZ-szabványok
11. Könyvtárgépesítési és -berendezési együttműködés		Szoc. KMK-k együttműködése (SZKE)	Könyvtári rendszer
12. Könyvtári-informatikai kutatások nyilvántartása	ISORID	(SZKE)	
Patriotica – könyvforgalmi tevékenység			
13. Patriotica irodalom kurrens gyűjtése, feldolgozása, rendelkezésre bocsátása, megőrzése		SZKE	Könyvtári rendszer
14. Patriotica irodalom retrospektív gyűjtése stb. és számbavétele			Könyvtári rendszer, MTA
15. Könyvtártudományi és informatikai irodalom gyűjtése, feltárása, információs szolgáltatás nyújtása (KMK)		Szoc. KMK-k együttműködése (SZKE)	Könyvtári rendszer
16. Nemzetközi csere	UNESCO	SZKE	Könyvtári rendszer
17. Könyvtárközi kölcsönzés	UAP	SZKE	Könyvtári rendszer
18. Főlépítvány-elosztás			Könyvtári rendszer
19. Központi tároló- és kölcsönző könyvtár			Könyvtári rendszer
Döntéshozzáadási és tudományos tevékenység			
20. Hungarica-állományra épülő kutatások információs alrendszere			MTA, KM
21. Könyvtári rendszer irányításával összefüggő döntéshozzáadási (KMK, OSZK)		SZKE	KM
22. Könyvtártani kutatások szervezése			Könyvtári rendszer
23. Könyvtári Katalógus			Könyvtári rendszer

nemzetközi) rendszerekben keletkezett információknak csak ágazati rendszerekbe való átjuttatása okozza. Magyarra, azaz könyvtáros nyelvre lefordítva ez azt jelenti, hogy míg nemzeti bibliográfiai rendszerünk általános bibliográfiai része többé-kevésbé kialakultnak tekinthető és fejlesztése, korszerűsítése is biztosított, addig szakbibliográfiai részének korszerűsítése, továbbfejlesztése terén nagyok az adósságaink. Lényegét tekintve a mágnesszalagra felvett hazai könyv- és időszakos kiadvány- valamint – egy későbbi fázisban a folyóirat-cikkcím termés, valamint a külföldről ugyancsak mágnesszalagos adattárakon beérkező külföldi könyv- és folyóirattermés szakterületenkénti hasznosításáról van szó. Elvileg – a technológiák adaptálásával – megoldható a probléma, a kérdés „csupán” annyi, hogy kinek mire van szüksége és milyen formában. Megannyi olyan kérdés vár válaszra, amelyek alapos elemzésekre épülő koncepciót tételeznek fel. Ez a koncepció azonban nincs birtokunkban. Elvi alapjait a készülő OSZIR koncepció tartalmazza majd, ez azonban mindenképpen csak keret lehet, amelyet konkrét tartalommal nekünk kell kitöltenünk. Az ehhez szükséges előzetes vizsgálódást megkezdtük.

Ami az elméleti-fejlesztési, valamint döntéselőkészítési és tudományos funkciókkal összefüggő feladatköröket illeti (a táblázatban: C. és D. feladatcsoportok), a helyzetkép felrajzolása és a tennivalók megjelölése külön cikkbe kívánkozik, amely e feladatok jellegének megfelelő megközelítésből – a könyvtári rendszerből kiindulva – veszi számba a jelen eredményeit és a jövő lehetőségeit.

„A FÖLD HANGJAI”. – Ezt a lemezt kapta ajándékba a Library of Congress zenei részlege a NASA igazgatójától. A különleges dokumentum a Jupiterre és a Saturnusra indított űrhajó „utasa”, amely üdvözlő szöveget visz 55 nyelven; zenei alapmotívumokat különböző korokból és kultúrákból; a hullámverés, szél, mennydörgés, a madarak, bálnák és más állatok természetes hangjait; morze jeleket, vonatfütyöt; a fűrészelés, traktor, autó zaját. A lemez – fejlett technikával rendelkező civilizáció esetére – elektronikus információt tartalmaz arra vonatkozóan, hogyan lehet e hangokat diagramokká, képekké és nyomtatott (írott) szöveggé alakítani. A zenei részekből többet a Library of Congress anyagából vettek fel. A lemez anyagát duplikátumként magnó- és filmszalag is megőrökíti.

(LC Inf. Bull. 37.vol. 1978. 10.no.)